

למה נעשיתי שמרן: ליברל בריטי מגלה את גדול הפילוסופים של אנגליה

מאת: רוג'ר סקרוטון

הפילוסוף האנגלי רוג'ר סקרוטון היה צריך לראות במו עיניו את מהומות הסטודנטים האלימות בפריז של 1968, כדי להבין שמהפכות ושינוי חברתי אינן טובות כמו שהן נשמעות • 250 שנה אחרי אדמנד ברק, והשמרנות רלוונטית מתמיד

מאנגלית: צור ארליך.

גדלתי בימים שמחצית העם האנגלי הצביעה בבחירות לשמרנים, וכמעט כל האינטלקטואלים האנגלים ראו במילה "שמרני" מילת גנאי. להיות שמרן, כך סיפרו לי, פירושו להיות עם הזקנה ונגד הנעורים, עם העבר ונגד העתיד, עם הסמכות ונגד החדשנות, עם ה"מבנים" נגד הספונטניות והחיים. די היה להבין זאת כדי לדעת שאינטלקטואל החושב בכוחות עצמו חייב לדחות את השמרנות. נותרה הבחירה בין רפורמה למהפכה: האם מוטב לשפר את החברה צעד אחר צעד, או לגמור איתה ולהתחיל מחדש? בני זמני, רובם ככולם, העדיפו את האפשרות השנייה. וכשראיתי, במאי 1968 בפריז, למה בעצם הכוונה, גיליתי לאן אני שייך.

ברחוב הצר שמתחת לחלוני הסטודנטים צעקו והשתוללו. חלונות הראווה של החנויות כמו נרתעו לאחור, רטטו רגע קט, ואז נפחו את נשמתם, נטושי בבוואות, והחליקו ארצה ברכיסיים משוננים. מכוניות התרוממו לאוויר ונחתו על צדן, ומיצייהן שתתו מפצעים סמויים מעין. החלל נמלא קריאות ניצחון בעוד עמודי תאורה ועוגני מתכת נעקרים ונערמים על הכביש כמתרסים חדשים מפני מלוא-הניידת הבא של השוטרים שיגיעו.

הניידת, טנדר מן הסוג שכונה בימים ההם זינזאנה בגלל שבכת הברזל שרותכה אל חלונותיו, נכנס בזהירות מפינת רחוב דקארט, בלם בטלטול, ופלט כיתת שוטרים מבוהלים. הללו התקבלו במטח אבני ריצוף, וכמה מהם נפלו. אחד התגלגל על הארץ, לופת את פניו בכפות ידיו, והדם פיכה מבין אצבעותיו הקמוצות. נשמעו צהלות, השוטר הפצוע הוחש לניידת, והסטודנטים הסתלקו בריצה אל סמטה צדדית, תוך שהם מיידים עוד אבנים ולועגים ל"קושון", "החזירים".

באותו ערב קפצה אליי ידידה: את היום כולו בילתה במתרסים, עם קבוצת אנשי תיאטרון בפיקודו של הבמאי ארמן גאטי. היא הייתה נרגשת מאוד מן המאורעות. גאטי, מתלמידיו של אמן ותיאורטיקן התיאטרון אנטון ארטו, לימד אותה לראות בפרעות הרחוב הללו נקודת שיא של תיאטרון סיטואציוניסטי: הטמרתו האמנותית של האבסורד האופף את חיי השגרה הבורגניים. ניצחונות כבירים נרשמו ביום ההוא: שוטרים נפצעו, מכוניות הועלו באש, סיסמאות זומרו, כתובות גרפיטי נמרחו. הבורגנות במנוסה, ובקרוב ייפלו הפשיסט הזקן ומשטרו על ברכיהם וישועו לרחמים.

הפשיסט הזקן היה דה-גול, שאת זיכרונות המלחמה שלו קראתי באותו יום עצמו. היצירה נפתחת במשפט מהדהד: "Toute ma vie, je me suis fait une certaine idée de la France" ("כל ימי ציירתי לי את צרפת בדמות מסוימת"); משפט דומה כל כך בנגינתו, ומנוגד כל כך במגמתו, למשפט המדהד לא פחות הפותח את "בעקבות הזמן האבוד" של מרסל פרוסט: "Longtemps, je me suis couché de bonne heure" ("שנים שכבתי לישון בשעה מוקדמת"). מדהים היה לגלות פוליטיקאי שפותח את כתב ההגנה שלו בהבעת רעיון – ורעיון המסתתר כה עמוק מתחת למסכה העבה של מילותיו! נפעמתי גם מתיאור ההלוויה הממלכתית של המשורר פול ואלרי – המחווה הציבורית הראשונה של דה-גול בעקבות שחרור פריז – משום שגם ממנה השתמע סדר עדיפויות שפוליטיקאי אנגלי לא היה מעלה על דעתו. תיאור התהלוכה בדרכה לקתדרלת נוטר-דאם, כשבראש האבלים צועד הגנרל הגאה, ופה ושם צלף גרמני עוד מביט בהם מהגגות, הטביע בי את רישומו החי. לא יכולתי שלא להשוות בין שני מראות אלה של פריז ממעוף הציפור – הלוויה שראה הצלף, ומהומות הרחוב שראיתי אני ברובע הלטיני. היחס ביניהם היה כיחס בין כן ולא; בין אישורו של רעיון לאומי לבין הכשתו. על פי חזונו של דה-גול, אומה מוגדרת לא על פי מוסדותיה או גבולותיה, אלא על פי לשונה, דתה ותרבותה הגבוהה; בימי כיבוש ודחק, יסודות רוחניים

אלה הם הטעונים הגנה ואישור מחודש. הלווייתו של ואלרי הייתה תוצר טבעי של התפיסה הזו. צרפת של דה-גול נקשרה בעיני עם "בית הקברות הימי" של ואלרי: הקריאה העיקשת ההיא אל המתים היא אשר העבירה אליי, בעמקות רבה מזו של כל נאום או מחווה של פוליטיקאי, את משמעותו האמתית של רעיון לאומי.

מובן שהייתי נאיבי. נאיבי כמו הידידה שלי. אבל אל הטענה הבאה חזרתי במחשבותיי עוד פעמים רבות. מה, שאלתי אותה, את מציעה במקום "הבורגנות" הזו שאת כל כך מתעבת, ושאת חבה לה את החופש והשגשוג המאפשר לך לשחק פה במתרסים? איזה חזון לצרפת ולתרבותה מדבר אלייך? האם את מוכנה למות למען אמונותייך, או רק לסכן את חייהם של אחרים? הייתי פומפוזי עד גועל; אבל לראשונה בחיי הרגשתי פרץ של זעם פוליטי, מוצא את עצמי בצדו האחד של המתרס כשכל מכריי בצדו האחר.

היא ענתה לי בספר: "המילים והדברים" של פוקו, התנ"ך של שנות-השישימניקים, הטקסט שלכאורה מצדיק כל צורה של עבריינות בהראותו כי ציות הוא בהגדרה תבוסה. זהו ספר ממולח, כתוב בכזבנות שטנית, מנכס עובדות בבררנות כדי להראות שהתרבות והדעת אינן אלא "השיח" של הכוח. אין זו יצירה פילוסופית, אלא תרגיל ברטוריקה. לא לאמת הוא חותר, אלא לחתרנות עצמה. בלהטנות הנומינליסטית הישנה, שממציאה הוא בוודאי השטן אבי השקר, הוא מסביר ש"האמת" תמיד דורשת מירכאות כפולות, שהיא משתנה מזמן לזמן, ושהיא קשורה לצורת המודעות, ה"אפיסטמה", שנכפתה בידי המעמד שהרוויח מהפצתה. הרוח המהפכנית, ההופכת עולמות כדי למצוא מה לשנוא, מצאה אצל פוקו נוסחה ספרותית חדשה. חפשו בכל מקום את הכוח, הוא אומר לקוראיו, ותמיד תמצאו אותו. ובמקום שיש כוח, יש דיכוי. ובמקום יש דיכוי, יש זכות להרוס. ברחוב שתחת חלוני תורגם המסר הזה למעשים.

הידידה שלי היא כיום בורגנית טובה, כמו כל השאר. ארמן גאטי נשכח; ויצירותיו של אנטון ארטו הן פאטה גמור. האינטלקטואלים הצרפתיים הפנו את גבם ל-68', ולואי פֶאָנֶלס המנוח, גדול מחברי הרומאנים בצרפת שלאחר המלחמה, כתב בספרו 'היתומים' את ההספד המרשיע לזעם הנועורים שלהם. ופוקו? הוא מת מאידס, תוצאת חניגות בבתי המרחץ של סן-פרנסיסקו שהוא פקד בסירוי הממומנים-היטב כידוען-אינטלקטואל. אלא שספריו של פוקו נמצאים ברשימות קריאת החובה באוניברסיטאות בכל רחבי אירופה ואמריקה, ועמדתו כי התרבות האירופית היא מיסוד של כוח דכאני מושמעת בכיתות הלימוד כאילו הייתה דבר נבואה משמיים, באוזני סטודנטים שאין להם ידע תרבותי ודתי בסיסי שיעמוד כמשקל נגד. רק בצרפת מוסכם שהוא שרלטן.

שמרנות במצור

ב-1971, כשעברתי מקמברידג' למשרת הוראה קבועה בקולג' בִּירְקֶקְג' שבלונדון, כבר הייתי שמרן. ככל שעלה בידי לגלות, בכל בירקבק היה עוד אדם שמרן אחד בלבד. זו הייתה נונציה – מריה אנונציאטה בשמה המלא – הגברת הנפוליטנית שהגישה את הארוחות בחדר הסגל, ושעשתה "דווקא" למרצים בהדביקה על הדלפק שלה תצלומים קיטשיים של האפיפיור.

אחד המרצים הללו, שנונציה רחשה כלפיו סלידה מיוחדת, היה אָרִיק הוֹבְסבאום, ההיסטוריון-הכוכב של המהפכה התעשייתית, שהשקפתו המרקסיסטית על ארצנו נלמדת כיום בבתי הספר כאלו נשמעה היישר מפי הגבורה. הובסבאום הגיע לבריטניה כפליט, והביא עמו מחויבות מרקסיסטית וכרטיס חבר במפלגה הקומוניסטית שהוא דאג לחדש עד שאי אפשר היה: לדאבון לבו, המפלגה הקומוניסטית הבריטית התפרקה במבוכה כאשר לא יכלה עוד לשנן את השקרים הסובייטיים. כהוקרה, כנראה, על קריירה הרואית זו, ולבקשתו של טוני בלייר, הובסבאום זכה בתואר הכבוד השני במעלה שמלכת בריטניה יכולה להעניק: חברות במסדר עמיתי הכבוד. סיפור קטן זה הוא בעל משמעות כבירה לשמרן בריטי. שכן זהו תסמין וסמל למה שקרה לחיינו האינטלקטואליים מאז שנות השישים. ראוי שנהרהר בעובדה המדהימה שאוניברסיטת אוקספורד, שנתנה תואר כבוד לביל קלינטון לרגל העובדה שהוא הסתובב פעם במחוזותיה, סירבה לחלוק כבוד דומה למרגרט תאצ'ר, הבוגרת הבכירה ביותר של האוניברסיטה מאז המלחמה והאישה הראשונה שנבחרה לראשות ממשלת בריטניה. ראוי גם שנהרהר על כמה אישים אחרים שקיבלו תארי כבוד ממוסדות אקדמיים בריטיים – רוברט מוֹגְגָה, למשל, או גב' צ'אושסקו המנוחה – או נמנה (על אצבעות יד אחת) את מספר השמרנים שנבחרו לאקדמיה הבריטית הלאומית למדעי הרוח והחברה.

די יהיה אם אומר שבהגיעי לקולג' בירקבק מצאתי את עצמי בלב המסד השמאלני שמשל בהשכלה הגבוהה בבריטניה. קולג' בירקבק צמח מן המכון למכניקה שהקים ג'ורג' בירקבק ב-1823, והוקדש למתן השכלה לעובדים במשרה מלאה. הוא היה קשור לאידיאליסטים הסוציאליסטים מהאגודה לחינוך עובדים, והיו לו קשרים הדוקים אך מוסתרים היטב עם מפלגת הלייבור. לא החבאתי כראוי את עמדותיי השמרניות, והדבר עורר תשומת לב ומרמור. התחלתי לחשוב כי מוטב שאחפש לי קריירה אחרת.

בשל היותו של בירקבק מרכז להשכלת מבוגרים, ההרצאות החלו בשש בערב, והימים היו, להלכה, חופשיים. ניצלתי את הבקרים ללימוד משפטים: התכוונתי לפתח קריירה שאין בה יתרון לאוטופיסטים ולנרגנים. מעולם לא עשיתי התמחות, והרווח שלי מהלימודים הללו היו אינטלקטואלי בלבד – אך על רוח זה אני אסיר תודה עד היום. החוק מוגבל תמיד בידי המציאות, ואילו לחזונות אוטופיים אין בה מקום. יתרה מכך, "המשפט המקובל" באנגליה הוא ההוכחה לכך שיש אבחנה ממשית בין כוח לגיטימי וכוח בלתי לגיטימי, שכוח יכול להתקיים בלי דיכוי, ושהסמכות היא כוח מניע בהתנהגות האנושית. החוק האנגלי, גיליתי, הוא התשובה לפוקו.

בהשראת לימודי החדשים התחלתי לחפש אחר פילוסופיה שמרנית. באמריקה אפשר לערוך חיפוש כזה באוניברסיטה. המחלקות למדע המדינה שם מעודדות את התלמידים לקרוא בכתבי מונטסקייה, בֶּרְקֶט וטוקוויל ובכתבי האבות המייסדים של ארצות הברית. לא שטראוס, אָרִיק פּוֹגְלִין ואחרים נטלו את השמרנות המטפיזית המרכז-אירופית, הרכיב על גזע-עץ בעל שורשים אמריקניים, ויצרו אסכולות אפקטיביות ובנות-קיימא של מחשבה מדינית. החיים האינטלקטואליים בארצות הברית נהנים מרוחה הפטריוטית של מדינה זו, המאפשרת להגן על המוסדות ואורחות החיים האמריקניים בלי לחשוש להיות ללעג ולקלס. הם הרוויחו גם מן המלחמה הקרה, שחידדה את המוחות המקומיים אל מול האויב המרקסיסטי באופן שלא אירע מעולם באירופה; תמחיש זאת ההמרה שאירעה אצל חלק נכבד מהאינטליגנציה הסוציאל-דמוקרטית היהודית של ניו-יורק אל הנאו-שמרנות. בבריטניה של שנות השבעים, פילוסופיה שמרנית הייתה עניינם של כמה מתבודדים משוגעים למחצה. בחיפושי בספריית הקולג' שלי מצאתי את מרקס, את לנין, את מאו – אך לא את שטראוס, לא את פוגלין, לא את האייק ולא את פרידמן. כל מגוון השבועונים, הירחונים והרבעונים הסוציאליסטיים עמד לשירותי על המדפים, אך לא נמצא שם אף לא פרסום אחד העונה להגדרה "שמרני".

זה זמן רב שבאנגליה שלטה ההשקפה כי השמרנות, כעמדה פוליטית וחברתית, אינה רלבנטית כלל – אם בכלל הייתה אי פעם רלבנטית לאדם נבון. אולי, אם אתם בני אצולה או ילדים להורים אמידים ומרופדים, אתם עלולים לרשת השקפות שמרניות, כדרך שאתם עשויים לרשת עיכוב בדיבור או לְסֹתוֹת בולטות. אבל לא ייתכן שתרכשו השקפות כאלו – ודאי לא בתהליך של חקירה רצינולית או חשיבה רצינית. והנה אני שם, בשנות השבעים המוקדמות, עדיין תחת הלים 1968 וההלם הנגדי של לימודי המשפטים, עם מערכת מנומקת של עמדות שמרניות. היכן עליי לחפש את האנשים השותפים לי בהן, את ההוגים שינסחו אותן באריכות הראויה, את התיאוריה החברתית, הכלכלית והפוליטית שתיתן להן די עוצמה וסמכות להישמע בשיח דעתני אקדמי?

להצלתי בא אדמונד בֶּרְקֶט. אמנם לא הרבו לקרוא בו באוניברסיטאות שלנו, אך בכל זאת לא פטרו אותו כטיפש, כריאקציונר או כאבסורד מהלך. הוא פשוט היה לא רלבנטי, בעיקר משום שהבין שלא כהלכה את המהפכה הצרפתית ועל כן יכול היה להילמד כהמחשה לאפיזודה של חולי אינטלקטואלי. סטודנטים עדיין היו רשאים לקרוא בו, בדרך כלל לצד תומס פִּיין המעניין פחות לאין ערוך, ומפעם לפעם נשמע הביטוי "פילוסופיה ברקיאנית", על תקן ענף מן השמרנות הבריטית בת המאה ה-19.

היה לי גם עניין אישי מיוחד בברק, בגלל השביל האינטלקטואלי הייחודי שכבשו רגליו. חיבורו הראשון היה, כמו חיבורי הראשון שלי, בתחום האסתטיקה. אמנם לא מצאתי ב"מסה על הנשגב ועל היפה" שלו חשיבות פילוסופית רבה, אבל יכולתי לשער איך, באקלים התרבותי הנכון, היה בה כדי לתת תחושה חזקה של משמעות השיפוט האסתטי ושל מקומו החיוני בחיינו. נראה לי כי אם היו לי תחושות מטרימות לגבי הקריירה שלי כאינטלקטואל מנודה, הן באו לי מתגובותיי המוקדמות לאדריכלות המודרנית ולחילול נוף ילדותי בבתי הקופסה חסרי הפנים של הפרברים. בנעוריי למדתי שיש מקום לשיפוט אסתטי, שעל טעם ועל ריח יש להתווכח, שטעם אינו רק דעה סובייקטיבית נטולת נימוקים שאינה חשובה לאיש מלבד בעליה.

הבנתי – אף כי לא היו לי הכלים הפילוסופיים להצדיק זאת – שבשיפוט האסתטי טמונה טענה על העולם, שהוא נובע מתוך צו חברתי עמוק, ושהוא נוגע לנו באותו אופן שאנשים אחרים נוגעים לנו כשרצוננו לחיות איתם בקהילה. ועוד נראה היה לי כי האסתטיקה של המודרניזם, בהתכחשותה לעבר, בהתעללותה בנוף הארץ ובנוף העיר, ובניסיונה לטהר את עולם ההיסטוריה, היא גם התכחשות לקהילה, לבית וליישוב. המודרניזם באדריכלות היה ניסיון לעצב עולם שאין בו דבר לבד מאטומים אנושיים מעוקרים מן העבר החיים כנמלים בתאיהם המתכתיים הפונקציונליים.

כמו ברק, אם כן, עשיתי את המעבר מאסתטיקה לשמרנות פוליטית בלי שום תחושה של אי-הלימה אינטלקטואלית, מתוך אמונה שכאן וגם כאן אני מחפש חוויה אבודה של בית. ואני משער שמתחת לתחושת האובדן הזו מסתתרת האמונה המתמדת שאת מה שאבד אפשר גם להשיב – לאו דווקא כפי שהיה בעת שחמק מאחזתנו, אלא כפי שנעצב אותו בעת השבתו ובנייתו המחודשת, באופן שיפצה אותנו על צער הפרידה שנגרמה בעטיינו. אמונה זו היא גרעינה הרומנטי של השמרנות. תמצאו אותה, מבוטאת בדרכים שונות מאוד, אצל בָּרֶק ואצל הָגֶל וגם אצל ת"ס אֶלְיוֹט, ששירתו השפיעה עליי בנעוריי יותר מכל דבר אחר.

ברק והמהפכה

כשקראתי לראשונה את גרסתו של ברק לסיפור המהפכה הצרפתית נטיתי – באין לי מקור אחר – לקבל את התפיסה הליברלית-הומניסטית של המהפכה, כניצחון של החופש על הדיכוי, כשחרורו של עם מעולו של כוח אבסולוטי. נכון, לפעמים המהפכנים הגזימו – שום היסטוריון ישר לא הכחיש זאת – אבל העמדה ההומניסטית הרשמית הייתה שיש לראות את הטרור ההוא, בדיעבד, כחבלי הלידה של סדר חדש שעתידי היה להציע לעולם דגם של ריבונות עממית. הנחתי אפוא כי ספקותיו המוקדמים של ברק – שהובעו, בל נשכח, כשהמהפכה עוד הייתה בראשית ינקותה, כשהמלך עוד לא הוצא להורג והטרור עוד לא התחיל – היו פשוט תגובות מבוהלות למאורע שהובן לא נכון. מה שעניין אותי ב"מחשבות על המהפכה בצרפת" של ברק היה הפילוסופיה המדינית החיובית, שנבדלה מכל הספרות השמאלנית האופנתית בממשיות המוחלטת שלה ובקריאה הצמודה של נפש האדם בצורותיה הפשוטות והנקיות ממליצת רוממות. ברק לא כתב על הסוציאליזם, אלא על המהפכנות. למרות זאת, הוא שכנע אותי שההבטחות האוטופיות של הסוציאליזם באות בצוותא חדא עם תפיסה מופשטת לחלוטין של נפש האדם – גרסה גיאומטרית לתהליכים המנטליים שלנו, שכמעט ואין לה דבר עם עושרם האמתי, עם מחשבותיהם ורגשותיהם של בני אדם בשר ודם. הוא שכנע אותי שחברות אנושיות אינן מאורגנות על פי תוכנית או על פי מטרה, וגם אי אפשר לארגן כן; שלהיסטוריה אין מגמה; ושאין דבר כזה קדמה מוסרית או רוחנית.

למעלה מכול הוא הדגיש שצורתיה החדשות של הפוליטיקה, המקוות לארגן את החברה סביב רדיפת חירות, שוויון, אחווה או מקביליהם המודרניסטיים, הן למעשה צורות של אי-רציונליות לוחמנית. אין שום דרך שאנשים יכולים לרדוף בה במשותף אחר חירות, שוויון ואחווה, לא רק מפני שדברים אלו לוקים לדאבוננו בתת-תיאור ובהגדרה שכולה בגבולות המופשט, אלא גם משום שהתבונה הקולקטיבית איננה פועלת כך. אנשים חושבים יחד בהיגיון על מטרה משותפת רק בעתות חירום – כשצריך להסיר איום או לכבוש משהו. אפילו אז, אם רצונם להשיג מטרתם זו ביעילות, הם זקוקים לארגון, היררכיה ומבנה פיקודי. צורה של רציונליות משותפת אכן מופיעה במקרים הללו, ושמה הנפוץ הוא מלחמה.

יתרה מכך – זוהי המסקנה שהתחווה לי בתדהמת-הכרה – כל ניסיון לארגן חברה על פי סוג זה של רציונליות יהיה תמיד בעל אותו אופי: הכרזת מלחמה על אויב כלשהו, אמתי או דמיוני. מכאן סגנונה הצורמני והלוחמני של הספרות הסוציאליסטית: אותה פרוזת ציד-בורגנים אכולת משטמה ומתפקעת ממגמתיות, שדוגמית ממנה הוצעה לי בערב ההוא ב-1968 על תקן סיכומי ההגנה על ההשתוללות האלימה מתחת חלון עליית-הגג שלי, אך דוגמאות אחרות, מהמניפסט הקומוניסטי והלאה, היו הלחם והחמאה של לימודי מדע המדינה באוניברסיטה שלי. ספרות האגף השמאלי של מדע המדינה היא ספרות של עימות, שהמשתנים העיקריים בה הם אלה שזיהה לנין: "קטו? קוגו?" – "מי? את מי?" משפט הפתיחה בזיכרונותיו של דה-גול כתוב בשפת האהבה ומתאר מושא אהבה, והוא התדהדה לי כמאליו בשנות "מאבק" הסטודנטים. הרמז זה של דה-גול לפתיחה של פרוסט הוא פריטה עדינה על נימי אהבת האם ועל תחושה מוקדמת עמומה של אובדנה.

עוד שלוש טענות של ברק הותירו עליו רושם דומה. הראשונה הייתה ההגנה על הסמכות והציות. בעיניו של ברק, הסמכות רחוקה מלהיות אותו יצור גועלי ומרושע שבני דורי דימו לראות בה; בעיניו היא יסודו של הסדר הפוליטי. החברה, טען, מלוכדת לא בידי זכויות אזרח מופשטות, כפי שהמהפכנים הצרפתים שיערו. מה שמלכד אותה הוא סמכות; כוונתו הייתה לזכות לציית, לא רק לכוף לאכוף. הציות, מצדו, הוא סגולתן העיקרית של הישויות הפוליטיות, התכונה המאפשרת למשול בהן, ובלעדיו יתפוררו החברות לכדי "אבק של פרודות יחידות". הגיגים אלה נראו לי מתבקשים בה במידה שלבני דורי נראו מזעזעים. ברק דגל בעצם בהשקפה הישנה על מקומו של האדם בחברה, כנתין של ריבון, בניגוד להשקפה החדשה שראתה אותו כאזרח של מדינה. אך למרבה הפלא, בהגנו על השקפה ישנה זו, הראה ברק שהיא מבטיחה את חירויות הפרט הרבה יותר מהתפיסה החדשה, המיוסדת על החתירה לחירויות אלו עצמן אך מגדירה אותן רק באופן מופשט, אוניברסלי, ועל כן לא מציאותי. חופש אמתי, חופש מוחשי, החופש שאכן אפשר להגדירו, לתובעו ולזכות בו, איננו ניגודו של הציות אלא צדו השני של אותו מטבע. החופש המופשט ונטול הממשות של האינטלקט הליברלי הוא בעצם לא יותר ממרדנות ילדותית המועצמת לכדי אנרכיה. רעיונות אלה עוררו את רוחי, שכן הם הסבירו את מה שראיתי ב-1968. אולם כאשר ביטאתי אותם, ב-1979, בספרי "משמעות השמרנות", ניתצתי את שאריות הקריירה האקדמית שלי.

טענתו השנייה של ברק שהרשימה אותי הייתה הגנתו המעודנת על המסורת, הדעה הקדומה והמנהג מפני תוכניותיהם הנאורות של מתקני העולם. הגנה זו התחברה, שוב, לעיסוקי באסתטיקה. עוד בשנות בית הספר נחשפתי לכתבי ההגנה המשוכללים של ת"ס אליוט ושל פ"ר ליוויס על המסורת הספרותית והאמנותית. הפעימה אותי מסתו של אליוט "המסורת וכישרונו של היחיד", שהמסורת מוצגת בה כדבר מתמשך ומתפתח גם יחד, המשתנה עם כל תוספת הנצברת בו, ואשר מאמץ את העבר אל ההווה ואת ההווה אל העבר. תפיסה זו, שביארה את סוג המודרניזם של אליוט (מודרניזם שהוא ניגודו הקוטבי של המודרניזם ששרר באדריכלות), גם הצילה לי את לימוד העבר ועיגנה את אהבתי לקלאסיקה באמנות, בספרות ובמוזיקה כחלק לגיטימי מהאנושיות המודרנית שלי.

ההגנה של ברק על המסורת, כך הבנתי, תרגמה את הרעיון הזה לעולם הפוליטיקה. היא העלתה את המנהגים, המוסדות ואורחות החיים המוסדרים של הקהילה ממדרגה של הוכחה לקפיאה על השמרים, כפי שרוב בני זמני האמינו, למעלת מידה-טובה פוליטית. וההגנה הפרובוקטיבית שסיפק ברק, בהקשר זה, ל"דעה הקדומה" – כלומר מערכת האמונות והרעיונות העולים באופן אינסטינקטיבי בדעתם של יצורים חברתיים, ואשר משקפים את חוויות היסוד של חיי החברה – הייתה לי בגדר התגלות של דבר שעד אז נעלם מעיניי לחלוטין. ברק גרם לי להבין שאמונותינו הנחוצות ביותר יכולות להיות בלתי מוצדקות ובלתי ניתנות להצדקה מנקודת המבט שלנו עצמנו, ושניסיון שלנו להצדיקן יוביל רק לאובדן. אם נחליפן במערכות הרציונליות המופשטות של הפילוסופים, אולי נחשוב את עצמנו רציונליים יותר ומותאמים יותר לחיים בעולם המודרני. אבל בפועל נהיה מותאמים לו פחות, ואמונותינו החדשות תהיינה מוצדקות הרבה פחות, מעצם העובדה שהן מוצדקות בעינינו. צידוקה האמתי של דעה קדומה הוא זה המצדק אותה כדעה קדומה ולא כמסקנה רציונלית של טענה. במילים אחרות, זהו צידוק שאינו יכול להינתן מכיווננו שלנו, אלא רק, כביכול, מבחוץ, כפי שאנתרופולוג עשוי להצדיק את המנהגים והטקסים של שבט נידח.

נמחיש זאת בדוגמה: הדעות הקדומות סביב יחסי מין. הללו משתנות מחברה לחברה, אבל עד לאחרונה היה להן מאפיין משותף, והוא שאנשים מבחינים בין התנהגות נאותה להתנהגות בלתי נאותה, בוחלים בהתנהגות מינית מפורשת מוחצנת, ודורשים כי הדרך אל האיחוד המיני תתאפיין בצניעות מצד הנשים ובאבירות מצד הגברים. יש לכך טעמים אנתרופולוגיים מצוינים, הנוגעים ליציבותם ארוכת הטווח של הקשרים המיניים, ולמחויבות המשפחתית הנדרשת לגידול ילדים ולחברותם. אבל אלה אינם הטעמים המניעים את ההתנהגות המינית המסורתית של גברים ונשים. התנהגות זו מודרכת בידי דעה קדומה מוצקה ומושרשת, שמילת המפתח שלה הן זעם, אשמה וכבוד. חלוצי החופש המיני לא התקשו להראות כי מניעים אלה אינם רציונליים, שהרי אין שום בסיס הגיוני שיכול להצדיקם מנקודת ראותם של בעליהם. השחרור המיני יראה אם כן בעיניו, במבט של גוף-ראשון-יחיד, כחלופה רציונלית, שהרי היא גוזרת קוד התנהגות שלם ממטרה שהגיונה ניכר לעין, הלא היא העונג המיני.

המרה זו של הדעה הקדומה בקוד של תבונה אכן התרחשה. והתוצאה היא בדיוק זו שברק היה צופה. לא רק קריסת האמון בין המינים, אלא גם ערעור תהליך הרבייה: החלשה והכשלה של מחויבות ההורים זה

לזה ולילדיהם. במקביל, רגשות אישיים, שהדעות הקדומות המסורתיות נתנו להם קיום וחוסן, נותרו חשופים ופגיעים במבנים השלדיים של הרציונליות. זה שורש המציאות המוזרה בארצות הברית, מקום שם תביעות משפטיות החליפו את הנימוסים הנפוצים, האשמות בַּת־מִשְׁגָּלוֹת ב"אונס בדייט" החליפו את הצניעות הקדם-משגלית, וניסיונות חיזור מצדם של אנשים לא מצודדים מוקעים כ"הטרדה מינית". זו דוגמה למה שקורה כאשר הדעה הקדומה נמחית בשם התבונה, תוך התעלמות מהצרכים החברתיים האמתיים שרק הדעה הקדומה יכולה לממש. ואכן, הרהורים על האסון שחולל השחרור המיני ועל העולם העגמומי שהוא יצר סביבנו היו בין הדברים שגרמו לי לראות את האמת שביסוד ההגנה הפרדוקסלית-לכאורה של ברק על הדעה הקדומה.

ההוכחה מן הקומוניזם

הטענה השלישית והאחרונה שהרשימה אותי הייתה תגובתו של ברק לתיאוריית האמנה החברתית של רוסו. נכון, אמר ברק, אפשר לראות את החברה כאמנה בין הפרטים המרכיבים את החברה; אבל חובתנו לזכור שרוב הצדדים לאמנה זו כבר מתו או טרם נולדו. רעיונותיו של רוסו, בן זמנו של ברק, על החברה האנושית כאמנה הובילו להצבת בניה החיים של החברה בעמדה של שליטה רודנית על אלה שחיו לפניהם ועל אלה שעתידיים היו להיוולד. ואכן, רעיונות אלה הובילו ישירות, בימי המהפכה, לבזבז עצום של משאבים מן העבר ולאותו ונדליזם תרבותי וסביבתי שברק היה אולי הראשון לזהות כסכנה העיקרית בפוליטיקה המודרנית. בעיני ברק, התיעוב הצדקני כלפי האבות שאפיין את המהפכה היה מיניה וביה גם נישול של הדורות הבאים. החברה, טען ברק, היא לאמתו של דבר שותפות בין המתים, החיים והעתידיים להיוולד – ועל כן, בהיעדר מה שהוא כינה "עיקרון ההורשה", שעל פיו זכויות אפשר לרשת ואפשר לרכוש, המהפכה מנשלת הן את המתים הן את אלה שעוד לא נולדו. הכבוד למתים היה בעיני ברק הערבות היחידה שהדורות הבאים יכולים לקבל בעולם המקנה את כל זכויות-היתר לדור הנוכחי. למעשה, ברק העדיף לראות את החברה לא כאמנה אלא כנאמנות, שבה החברים החיים הם נאמנים של ירושה, שחובתם לדאוג להעברתה החלקה הלאה.

רעיונות אלה הרנינו אותי יותר מיתר רעיונותיו של ברק, משום שהם הנהירו לי בבהירות עילאית את תחושות הלב העמומות שהיו לי ב-1968, עת צפיתי מחלוני בפרעות וחשבתי על "בית הקברות הימי" של ואלרי. ב"מחשבות" המהירות והקרות שלו, ברק סיכם את כל הספקות האינסטינקטיביים שחשתי כלפי קריאות השחרור, את כל לבטיי באשר לקדמה ובאשר לאמונה המסואבת בעתיד ששלטה בפוליטיקה המודרנית והשחיתה את דרכיה. ברק הצטרף בעצם לקריאה האפלטונית הישנה לפוליטיקה של אכפתיות, של "דאגה לנפש" כלשונו של אפלטון, שתדאג גם לדורות הנעדרים. הסיסמאות הפרדוקסליות של שנות-השישימיניקים היו ההפך מכך: שאננות של מתבגרים, שמיטה של כל המנהגים, המוסדות וההישגים למען התעלות רגעית שהמשמעות ארוכת-הטווח היחידה שלה היא אנרכיה.

רק לאחר זמן רב, אחרי ביקורי הראשון באירופה הקומוניסטית, התחלתי להבין את האנרגיה השלילית שיש אצל ברק ואף לחבבה. עד אז קלטתי את התזה החיובית – ההגנה על הדעה הקדומה, על המסורת, על ירושת הדורות ועל פוליטיקת הנאמנות שבה העבר, ההווה והעתיד שקולים זה לזה – אבל לא את התזה השלילית העמוקה, את ההצצה אל השאול, הגלומה בביקורתו על המהפכה. החזקתי, כאמור, בתפיסה הליברלית-הומניסטית כלפי המהפכה הצרפתית, ולא הכרתי כלל את העובדות שהפריכו תפיסה זו נחרצות ואשר תיקפו את טיעוני מסתו הנבואית עד להדהים של ברק. את זאת תיקן המפגש שלי עם הקומוניזם.

ההיבט המרתק והמבהיל ביותר של הקומוניזם היה אולי יכולתו להעלים את האמת מההווה האנושית, ולהכריח אוכלוסיות שלמות "לחיות בתוך השקר" כלשונו של נשיא צ'כיה וצלב האבל. ג'ורג' אורוול כתב על כך רומאן נבואי נוקב; אך רק מעטים מקוראיו במערב ידעו עד היכן הגיעה התגשמותן במרכז אירופה. כשנסעתי לראשונה לצ'כוסלובקיה ב-1979, הגילוי המרעיש ביותר לדידי היה העמידה פנים אל פנים עם מצב שבו אנשים עלולים בכל רגע להימחק מספרי ההיסטוריה, מצב שבו האמת אסור לה שתיאמר, מצב שבו המפלגה יכולה להחליט מהיום להיום לא רק מה יקרה מחר, אלא גם מה קרה היום, מה קרה אתמול, ומה קרה לפני שמנהיגיה נולדו. זה, כך הבנתי, המצב שברק תיאר לקוראיו המפקפקים ב-1790. כעבור מאתיים שנה מצב זה עדיין התקיים – וכך גם הפקפוק בקיומו.

עד 1979, הידע שלי על הקומוניזם היו כולו תיאורטי. כמובן, לא אהבתי את מה שקראתי, ובכל מקרה עינתי את רעיונות השוויון והריכוזיות הסוציאליסטיים, שכמותם ראיתי עד לזרא בצרפת ובבריטניה. אולם לא ידעתי איך זה לחיות בשלטון קומוניסטי: לא ידעתי דבר על ההשפלה היומיומית שבהיות לא-אדם שכל ערוצי הביטוי חסומים בפניו. אשר לצ'כוסלובקיה, ידעתי רק מה שליקטתי מהמוזיקה שלה – ובפרט המוזיקה של סמטנה, דבוז'ק ויאן, שלשלושתם חבתי חוב עצום על האושר שהסבו לי. קראתי כמובן את קפקא ואת האשק, אבל הם היו שייכים לעולם אחר, עולמה של אימפריה גוועת, ורק אחר כך למדתי להבין שגם הם היו נביאים, ושהם תיארו לא רק את ההווה של פראג עירם אלא גם את עתידה.

נתבקשתי לנאום בסמינר פרטי בפראג. ארגן אותו יוליוס טומין, פילוסוף תושב העיר, על סמך הסכמי הלסינקי מ-1975 שחייבו כביכול את ממשלת צ'כוסלובקיה לאפשר את חופש המידע ואת יתר זכויות היסוד שהוגדרו באמנת האו"ם. הסכמי הלסינקי היו פארוסה. הקומוניסטים השתמשו בהם כדי לזהות עושי-צרות פוטנציאליים, ובינתיים להיראות ממשל מתורבת בעיני אינטלקטואלים פותים במערב. אף על פי כן נאמר לי כי הסמינר של ד"ר טומין נפגש על בסיס קבוע, שהשתתפותי בו תתקבל בברכה, ושהם אכן מצפים לי.

הגעתי אל הבית שהסמינר נערך בו, כתום הליכה ברחובות השקטים והשוממים, שהמעטים שעמדו בהם נראו טרודים בעסקים רשמיים אפלים כלשהם, ושסיסמאות המפלגה וסמליה כיערו כל בניין בהם. גם חדר המדרגות שהוביל אל הדירה היה שומם. דממה של ציפייה תלתה באוויר בכל מקום, כאילו הודיעו על הפצצה אווירית קרבה והעיר נחבאת מחורבנה הממשמש לבוא. אולם ליד דלת הדירה פגשתי שני שוטרים שתפסו אותי כשצלצלתי בפעמון ודרשו לראות תעודות. ד"ר טומין יצא, והחלה מריבה שבמהלכה הושלכתי במורד המדרגות. אבל הוויכוח המשיך ויכולתי לפלס את דרכי בין שוטרי המשמר ולהיכנס לדירה. חיכו לי שם חדר מלא באנשים, ואותה דומיית ציפייה. הבנתי שאכן הייתה שם כוננות להפצצה אווירית, וההפצצה הייתה אני.

בחדר ההוא נאספו שרידיה החבולים של האינטליגנציה הפראגית: פרופסורים זקנים במקטורנים מרופטים; סטודנטים טלולי נעורים שנמנע מהם ללמוד באוניברסיטה בגלל ה"פשעים" הפוליטיים של הוריהם; כמרים ואנשי דת בבגדי חולין; סופרים ותיאולוגים; רב מתלמד; ואפילו פסיכואנליטיקן. על כולם נסוכים היו אותם אותות ייסורים, שהתקווה מיתנה; ואותה תשוקה נלהבת לגלות שיש מי שאכפת לו מהם ושאפילו מוכן לסייע. כולם, כך גיליתי, עסקו באותו מקצוע: מסיקים. חלקם הסיקו דודי חימום בבתי חולים; אחרים בבתי דירות; אחד הסיק בתחנת רכבת, אחר בבית ספר. היו שהסיקו היכן שלא היו דוודים להסיק, ודוודים מדומים אלה נראו לי סמל הולם לכלכלה הקומוניסטית.

זה היה המפגש הראשון שלי עם "דיסידינטים", מתנגדי משטר: האנשים אשר עתידים היו, להפתעתי, להיות מנהיגיה הראשונים של צ'כוסלובקיה, מאז מלחמת העולם השנייה, שייבחרו בבחירות דמוקרטיות. הרגשתי כלפיהם קרבה בלתי אמצעית. דבר לא היה חשוב להם יותר משרידתה של תרבותם הלאומית. שְׁלוּלִי קידום חומרי ומקצועי, הם נאלצו למלא את ימיהם במחשבות על ארצם ועל עֵבְרָה ועל השאלה הגדולה של ההיסטוריה הצ'כית, המעסיקה את בני העם הזה מימי פְּרַנְטִישֶׁק פְּלָצְקִי. אסור היה להם לפרסם דברי דפוס; הרשויות העלימו מן העולם את קיומם, והיו נחושות לסלק את עקבותיהם מִסֶּפְרֵי ההיסטוריה. מכאן המודעות החריפה של הדיסידינטים לערכו של הזיכרון. חייהם היו אימון במה שאפלטון מכנה אֲנֶמְנֶזִיס: הבאתה של המודעות אל דברים נשכחים. משהו בי נענה לשאיפה הכנה הזו, ובאחת נשטפתי בתשוקה להצטרף אליהם ולהביא את מצבם לידיעת העולם.

השמרנות רלוונטית מתמיד

את עשר השנים הבאות ביליתי בחשיבה יומיומית על הקומוניזם ועל המיתוסים של השוויון והאחוה שעמדו בתשתית דרכי הפעולה הדורסניות שלו ושל המהפכה הצרפתית. הגעתי לידי מסקנה שמחשבותיו של ברק על המהפכה אינן רק דיווח היסטורי על תקופתו, אלא הן דומות לדיווחו של ג'ון מילטון על גן העדן האבוד: כמו האפוס ההוא, גם עיוניו של ברק הם מסע מחקר אל מחוז בנפש האדם, מחוז המוכן תמיד לקלוט מבקרים, אך בָּאִיו לא ישובן אלא בדרך נס, ויפי העולם שישבו אליו יוכתם תמיד בזיכרונות הגיהנום. אומר זאת בפשטות: ניתנה לי זכות ההצצה אל השטן בסדנתו – אותה הצצה עצמה שהרעישה

את ברק עד לעומקי ישותו. ההיבט החיובי בפילוסופיה של ברק התברר לי עתה כתגובה להצצה ההיא, כתיאור של הטוב ביותר שבני האדם יכולים לקוות לו, וכצידוק היחידי והמספיק לחיינו על פני האדמה.

מכאן ואילך הבנתי את השמרנות לא רק כאני-מאמין פוליטי, אלא כחזון בר-קיימא לחברה האנושית, חזון שאת האמת שבו תמיד יהיה קשה לתפוס, קשה מכך להסביר, וקשה מכול לפעול לאורה. בייחוד קשה הדבר עכשיו, כשהרגשות הדתיים נוהים אחר גחמות האופנה, כשהכלכלה הגלובלית מערבלת את נאמנויותינו המקומיות, וכשהחומרנות וחיי התענוגות מוציאים את הרוח ממלאכת החיים הנאותה. אבל אני אינני מתייאש משום שניסיוני לימדני שאנשים ונשים יכולים לברוח מהאמת רק לזמן מוגבל, כי חלומות החירות, השוויון והאחוה מלהיבים את החולם רק עד שהמציאות טופחת על פניו, ותמיד מגיע לבסוף הדבר שיזכיר להם מהם הערכים היציבים.

תרגומה של הפילוסופיה שהוריד ברק אל העולם אל לשון המעשה ואל תהליכיה של הפוליטיקה המודרנית הוא אולי המשימה הגדולה ביותר הניצבת עתה בפנינו. אינני מתייאש; אך אין זו משימה שאפשר לתארה בסיסמה או לאמצה כסיסמה. לא היפוך תודעתי קולקטיבי נדרש לה, כי אם היפוך לבבות קולקטיבי.

המאמר פורסם במקור ב: *& Gentle Regrets: Thoughts from a Life*, Continuum, London, New York, 2005. חלקים ממנו תורגמו והם מופיעים בגליון החדש של כתב העת 'דחק'.